

Türkiye’de Tarımda Üretici Örgütlenmesi

Mehmet TAŞAN

Tarımsal Kalkınma Vakfı (TAK-VA) Genel Başkanı (TEDGEM ve TİGEM E. Genel Müdürü)

*Sorumlu yazar:mtasan@yahoo.com

Özet

Tarımsal faaliyetlerde teknoloji kullanımının artması, teknik bilginin büyük işletmelerde uygulama imkânı bulması, tarımsal nüfusun önemli bir çoğunluğunu oluşturan küçük tarım işletmelerinin/küçük üreticilerin giderek üretimde kalmasını zorlaştırmaktadır. Büyük işletmeler, daha ziyade gelişmiş ülkelerdeki teknik tarımla ve büyük üretim gücüne sahip üreticilerle rekabet etmekte zora girerken, küçük üreticiler veya işletmeler ise hem iç piyasada var olabilmeye, hem de büyük işletmelerle rekabet etme gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu durumda üretici açısından ortaya çıkan en önemli ihtiyaç örgütlenme ihtiyacı olmaktadır. Kısaca örgütlenme; benzer ihtiyaç ve sorunlara sahip bireylerin çözüm için bir araya gelmeleridir. Bu ihtiyacın en fazla duyulduğu sektör, tarım sektörüdür. Kırsal kesimde yaşayan üreticilerimizin ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çeşitli yasaları dayanak almak suretiyle, değişik çiftçi organizasyonları oluşturarak örgütlendikleri bilinmektedir. Tarımsal Kalkınma kooperatifleri, Pancar Ekicileri Kooperatifleri, Tarımsal Üretici Birlikleri, Damızlık Birlikleri, Tohum Birlikleri, Tarım Kredi Kooperatifleri, Sulama Birlikleri, Tarım Satış Kooperatifleri, Ziraat Odaları vb. Örgütlenme yapısını incelediğimizde faaliyet konularında ve etki alanlarında çakışmalar görülmektedir. Bu yapılanma şekliyle belki bir zenginlik gibi düşünülse de çoğu zaman aynı faaliyette bulunan örgütler arasında ciddi sürtüşmelere neden olmaktadır. Türkiye’deki tarımsal örgütlenme yapısının yeniden masaya yatırılarak yetki ve sorumlulukların yeniden belirlenmesi ve bunun devamında da güçlü bir yapılaşma ile daha fonksiyonel bir hale getirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Üretici örgütlenmesi, Kooperatif, Birlik

Producer Organization in Agriculture in Turkey

Abstract

The increase in the use of technology in agricultural activities and the application of technical knowledge in large enterprises make it difficult for small agricultural enterprises / small producers, which make up a significant majority of the agricultural population, to remain in production. Rather, large enterprises face difficulties in competing with technical agriculture and producers with large production power in developed countries, while small producers or enterprises face problems such as being present in the domestic market and competing with large enterprises. In this case, the most important need that emerges for the producer is the need for organization. In short, organization; it is that individuals with similar needs and problems come together for a solution. The sector in which this need is most heard is the agricultural sector. It is known that our farmers living in rural areas are organized by establishing various farmers' organizations in order to meet their economic, social and cultural needs. Agricultural Development Cooperatives, Beet Cultivators Cooperatives, Agricultural Producer Unions, Breeder Unions, Seed Unions, Agricultural Credit Cooperatives, Irrigation Unions, Agricultural Sales Cooperatives, Agricultural Chambers and so on. When we examine the organizational structure, there are conflicts in areas of activity and areas of influence. Although it is considered as a wealth in this way of structuring, it often causes serious frictions among the organizations that operate in the same activity. authority on the table again hospitalized in Turkey and redefine the structure of agricultural organization and that the continuation of responsibility must also be made more functional with a strong settlement.

Keywords: Supporting, Producer Organizations, Cooperative, Producer Associations, Turkey

1.Amaç

Örgütlenmenin amacı; Tarımda verimliliği yükseltmek ve üretimden tüketim aşamasına kadar tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi suretiyle üreticinin gelirini ve pazardaki konumunu yükseltmektir.

Bu nedenle, tarımda üretici örgütlerinin; Üreticilerin çıkarlarını koruma, Yenilik ve gelişmeleri izleme ve yaymada her türlü bilgi alışverişini sağlama, Politik baskı grubu oluşturma, Demokratik karar alma sürecini hızlandırma, Verimlilik ve kalitenin artırılması için gereken girdileri ve teknolojileri sağlama, Kırsal alanın ekonomi içindeki etkinliğini artırma, Tarım üreticisinin gelir ve yaşam düzeyini yükseltmek gibi amaçları vardır.

Tarımsal üretimi arttırmanın, kaliteli ürün elde etmenin ve tarım ile uğraşanların yaşam düzeylerini yükseltmenin en önemli yollarından biri, üreticilerin etkili bir biçimde örgütlenmesidir. Gelişmiş ülkeler incelendiğinde, tarımın gelişip sanayileştiği ve üreticilerin de örgütlendiği görülür. Çünkü tarım politikalarını oluşturmak, uygulama koşullarını belirlemek ve böylece politik mekanizmaları etkileyebilmek, pazarda etkin olabilmek, çağdaş üretim yöntemlerini kullanıp verimliliği arttırarak kırsal alan kalkınmasını gerçekleştirmek, ancak örgütsel güçle yani örgütlü üreticilerle olmaktadır.

Ülkemizde tarımsal alanda üretici örgütlenmesinin yaklaşık 150 yıldan daha fazla bir geçmişi bulunmaktadır. Evrensel prensiplere uygun olarak kurulan üretici örgütlerinin hukuki altyapı, destekler ve tecrübe birikimi açısından gelişmiş ülkelerden ciddi bir farklılığı bulunmamaktadır. Hatta kültürümüzde İmece geleneği ile örgütlenmenin eskilere dayanan önemli bir yeri vardır. Bu gelenek, idari ve mali konularda AB ile uyumlu şekilde geliştirilerek tarımda büyük başarılar imza atılabilir. Fakat AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında, ülkemizdeki üretici örgütlerinin oradaki emsalleri kadar piyasada etkili olamadıkları görülmektedir. Avrupa Birliği'nin tarım ve balıkçılık alanındaki ortak politikalarına ait ortak piyasa düzenlemeleri, ağırlıklı olarak kooperatif tabanlı üretici örgütleri üzerinden yürütülmektedir. Bu örgütler, piyasada önemli bir rekabet gücüne sahip olarak değer zincirindeki diğer aktörlere karşı üreticinin hakkını da savunmaktadırlar. Ülkemizde de üretici örgütlerinin, gelişmiş ülkelerdeki emsalleri kadar güçlü bir yapıya kavuşturulması için öteden beri çeşitli çalışmalar sürdürülmektedir. Ancak bu

çalışmaların arttırılarak sistemli bir şekilde sürdürülmesine ihtiyaç bulunmaktadır.

Üretici örgütlerinin, ülke tarımını yönlendirmek, yapısal sorunlara çözümler getirmek, verimliliği arttırmak, üretim ve pazarlama planlaması yapabilmek, serbest piyasa ekonomisi içinde gerektiğinde müdahalede bulunabilmek, değer zinciri içinde üretim öncesinden sofraya kadar herkese hizmet verebilmek, destek ve teşvikleri etkin ve verimli bir şekilde kullanılabilmesi ve izlemek gibi görevlerin yerine getirilmesinde büyük önemi bulunmaktadır. Çiftçilerin mensubu olduğu üretici örgütü aracılığı ile "üretimini pazarın talebine göre planlandığı", "verimliliği ve katma değeri arttırarak gıda değer zincirinde aldığı payını yükselttiği" ve en önemlisi "piyasada rekabet gücünü arttırdığı" bir düzen, hem üreticinin hakkını koruyacak, hem de tüketicinin daha uygun fiyatla gıdaya ulaşmasını sağlayacaktır.

Üreticinin örgütlenmesi ve pazarda etkin bir konuma gelebilmesinde en önemli araç tüm gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi kooperatiflerdir. Türkiye gibi, işletmeleri küçük olan ülkelerde üreticiler ancak, kooperatifler aracılığıyla modern ve ekonomik ölçekli tarım yapabilirler. Türkiye'de sayısal olarak 4-5 milyon ortağı bulunan tarımsal kooperatifler çeşitli alanlarda faaliyet göstermesine rağmen, batı ülkelerinde olduğu gibi etkili değildirler. Çünkü; Almanya, Danimarka, İsveç, Hollanda, Finlandiya gibi ülkelerde tarımsal kooperatiflerin pazarlamadaki payı %50 ile %100 arasındadır. Bizde ise %1 ile %10 arasındadır.

2. Avrupa Birliği'nde Üretici Örgütlenmesi

Üreticilerin örgütlenmesi bilimsel açıdan ele alındığında, hedeflerine göre ekonomik ve mesleki olmak üzere 2 farklı şekilde gruplandırılmaktadır. Ekonomik örgütlenme, üretim ve pazarlama alanında daha güçlü duruma gelmeyi hedefleyen kooperatif, dernek ve şirketleri kapsamaktadır. Mesleki örgütlenme ise; çiftçinin üretim ve piyasa hakkında bilgilendirilmesini ve çıkarlarının korunmasını hedefleyen ziraat odaları, branş birlikleri ve hatta bazı sendikaları da kapsayan, sosyal amaçlı örgütlerden oluşmaktadır. Bu iki farklı örgütlenme şekli, kendi aralarında ulusal ve AB düzeyinde mevcut hukuk kuralları dahilinde birleşmeler gerçekleştirerek, birtakım üst yapılanmalara gidebilmektedirler. Dikey örgütlenme olarak da kabul edilebilecek bu yapılanmalara ilişkin

AB'deki oluşum tabandan çatıya doğru bir piramit şeklinde sıralanmıştır:

• AB'de Mevcut Örgütler (Any Legal Entity): Tarımsal alanda yerel düzeyde faaliyet gösteren kooperatifler, branş birlikleri (bizdeki üretici birliklerinden farklı), ziraat odaları, dernekler, vakıflar, şirketler, ekonomik amaçlı sendikalar gibi bütün üretici örgütleri genel anlamda Mevcut Örgütler olarak ifade edilmekte ve bu yapılanmada tabanı teşkil etmektedirler. Bunlar ülkemizdekine benzer şekilde bölgesel ya da ulusal düzeyde bir araya gelip örgütlenebilmektedirler.

• AB'de Üretici Grubu” (Producer Groups): Mevcut örgütler ya da herhangi bir örgüte üye olmayan fakat örgütlenmek isteyen üreticiler, halihazırdaki durumları AB yasalarında belirtilen yapıya ulaşabilmek için yeterli düzeyde değilse; kuruluş yardımı adı altında bir ön destek olarak 5 yıllık bir geçiş süresi için “Üretici Grubu” olarak adlandırılırlar. Üretici Grubu olarak adlandırılanlar ilk 5 yıl cirosunun %5’lik bir kısmı oranında kuruluş desteği alabilir. Bu süre sonunda, bu Üretici Grubu ya Üretici Örgütü seviyesine çıkar ya da fesih olur.

• AB'de Üretici Örgütleri” (Producer Organizations): Yine aynı şekilde mevcut yapıda yer alan veya herhangi bir örgüte üye olmayan üreticiler bir araya gelerek, AB kriterlerine uygun olarak tanınma hakkını kazanmaları halinde “Üretici Örgütleri” olarak adlandırılırlar. Bu örgütler çiftçilere yardım verilmesi, girdi temini, üretim/işleme, depolama, pazarlama ve piyasaya müdahale gibi konularla ilgilenirler.

• AB'de Üretici Üst Örgütleri” (Associations Producer Organisation): AB Komisyonu tarafından görevlendirilen Üretici Örgütleri de AB kriterlerine uygun olarak tanınma hakkını kazanmaları halinde, kendi aralarında bir araya gelerek “Üretici Üst Örgütleri” olarak tanımlanırlar.

• AB'de Meslekler arası Örgütleri” (Interbranch Organisations) ve “Sektörel Örgütler” (Operator’s Organisations): Eğer bu dikey yapılanma yetersiz kalırsa, sektörde bulunan üreticiler ve üretici olmayan (işlemeci, sigortacı, nakliyecisi, depolayıcı gibi) diğer bütün paydaşlar yine mevzuatta belirtilen tanınma kriterlerinin sağlanması şartıyla birlikte geniş kapsamlı bir örgütlenme yapısına giderek, Meslekler arası Üretici Örgütleri kurulabilirler. Sektörel Örgütler ise, Üretici Örgütleri ile ziraat odaları, çiftçi branş birlikleri gibi ticari faaliyette bulunmayan örgütlerin, tarımsal sanayiciler ve tüccarlar ile birlikte

kurdukları tüzel kişiliklerdir. Sektörel sorunlara çözüm aramak, lobi faaliyetlerinde bulunmak, danışmanlık hizmetleri vermek, pazarlamadaki ve piyasadaki boşlukları üretici lehine göstermek, halkla ilişkileri yürütmek ve ürünlerin kalitesini yükselterek ve reklam vererek talebi arttırmaya çalışmak gibi görevleri vardır. Ayrıca bunların da ulusal düzeyde örgütleri bulunmaktadır.

• AB düzeyinde Üst/Çatı Örgütlenme: Tanınma hakkına sahip olan ya da olmayan bütün örgütlerin ve bunların üst örgütlerinin, kendi aralarında bölgesel ya da ulusal düzeyde oluşturdukları federasyon/konfederasyon/ulusal birlik gibi adlar altındaki yapılarıdır. AB düzeyinde pazarlama ve işleme fonksiyonlarını üstlenen kooperatifler gibi ekonomik hedefleri olan örgütler Avrupa Birliği Tarım Kooperatifleri Genel Komitesi (COGECA), üreticinin lobi faaliyetlerini sürdüren çiftçi branş birlikleri ve ziraat odaları gibi mesleki hedefleri olan örgütler ise; Avrupa Birliği Tarımsal Mesleki Organizasyonlar Komitesi (COPA) bünyesinde bir araya gelmektedirler. Merkezleri Brüksel’de aynı sekreteryaya altında birlikte bulunan bu iki örgüt, Ortak Tarım Politikasının uygulanmasında karşılaşılan birçok sorunu çiftçi lehine çözmek amacıyla karar mekanizmalarını etkileyecek faaliyetleri yürütmektedirler.

Avrupa’da örgütlenme alanında yaşanan tecrübeler sonunda elde edilen başarılar, AB’nin idari yapısını ve tarımla ilgili ortak politikalarını doğrudan etkilemiştir. Üretici Örgütlerinin piyasa üzerindeki etkileri zamanla daha iyi anlaşılmiş ve sorumlulukları daha da artırılmıştır. Bu durum 2013 yılı Aralık ayında yayımlanan mevzuat ile yapılan son reform çalışmalarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Son mevzuattaki en önemli yenilik; eskiden sadece üretim planlamasına yönelik Operasyonel Planların geliştirilerek Üretim ve Pazarlama Planı (Production and Marketing Plan) hâline dönüştürülmesidir. Artık Üretici Örgütleri sektörde değer zinciri içinde daha fazla rol alacak ve piyasada rekabet gücünü arttırıcı faaliyetlerde bulunacaktır. Bu kapsamda özellikle mezat yerlerinden başlayan ve perakendeciler ile toplu anlaşmalar yaparak üreticinin hakkını koruyabilen yeni bir yaklaşıma gidilmiştir.

3. Ülkemizde Mevcut Durum

Türkiye’de uzun bir geçmişi olan kooperatifleşme hareketi ve son zamanlarda kurulan diğer üretici örgütleri kapsamında üretici örgütlenmesi; tarım sektörünün gelişimi, etkinliği

ve verimliliği açısından son derece önemli bir konuma sahiptir. Özellikle istihdam açısından büyük öneme sahip olan üretici örgütlenmesinin henüz istenilen seviyede olduğunu söylemek mümkün değildir. Üretici örgütlenmesinin uzun yıllardır çözülmemeyen problemleri bulunmaktadır.

Diğer ülkelerdeki üretici örgütlenmesi ile ilgili uygulamalar, ülkemizdeki emsalleri ile karşılaştırıldığında, ülkemiz üretici örgütlenmesinin mevzuat, yapılanma, destekler açısından hiçbir fark olmamasına rağmen çok başarılı örnekleri olmakla beraber piyasada etkinlik ve kendilerinden beklenen hizmeti verme açısından yeterli performansla ulaşamadıkları görülmektedir. Ülkemizde üretici örgütlenmesinin önündeki en önemli engel, üretici tarafından örgütlenme kültürü ile ilgili yeterli farkındalığın oluşturulamamış olmasıdır.

Ülkemizde Tarımda Üretici Örgütlenmesi ile ilgili sorunlar ve çözüm önerileri aşağıdaki gibi gruplandırılmıştır:

3.1. Mevzuat Sorunları

Örgütlenmeye ilişkin çok sayıda ve birbiriyle çelişen mevzuat bulunmaktadır. Farklı kanunlara göre farklı Bakanlıklarda kurulan tarımsal örgütler arasında fırsat eşitliği olmamaktadır.

Üretici örgütleri dünyada kabul gördüğü gibi, ekonomik örgütler, mesleki örgütler ve sosyal amaçlı örgütler olmak üzere, ayırım yapılmalı ve her birim kendi yapısı içerisinde değerlendirilmelidir. Bu çerçevede Tarımsal kalkınma kooperatifleri, üretici birlikleri, ıslah amaçlı yetiştirici birlikleri vb. benzer görev yapan örgütler tek mevzuat ve tek çatı altında konularına göre ilçe, il, bölge ve merkez birliği şeklinde güçlerini birleştirmeleri faydalı olacaktır. Bu hizmet rekabeti sorunların çözümüne katkı sağlayacaktır.

3.2. Yönetim ve Denetim Sorunları

Üretici örgütünün idari yönetiminde kurumsal ve profesyonel yönetim eksikliği ve bu konuda yetişmiş eleman noksanlığı da yönetim sorunları arasında yer almaktadır. Genel Kurulu kaybeden bir üretici örgütü yöneticisinin kişisel çıkar amacıyla bölgede henüz kurulmamış bir örgüt kurarak yeni bir tüzel kişilik yani ayrıcalıklı statü kazanmaya çalışması sıkça görülen bir durumdur. Üretici ve ıslah birliklerinin üyelerinin genel kurula katılım oranları çok düşüktür. Kooperatiflerde ise popülist yaklaşımla seçim kazanmaya veya başka örgüte gitmemesine odaklı

borçlu ortaklara tahsilatlarda tolerans gösterip kooperatifin mali dengelerini bozmak suretiyle sorun oluşturulmaktadır. Tarımsal örgütlerde üyelerin yönetime, tarımsal örgüte ve birbirlerine karşı güven eksikliği sorunu bulunmaktadır.

Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde yeterli denetim elemanı (kontrolör, müfettiş, vb) olmaması nedeniyle denetim sorunu yaşanmaktadır. Dikey yapılanmada, bazı üretici örgütlerinde bir üst örgütün seçiminde serbestlik olması, üst örgütün kendisine üye olan örgütlerin denetim yapmasını engellemektedir. Bağımsız denetim mekanizması ile ilgili yaşanan güven ve maddi sıkıntılar, bu mekanizmanın gelişmesini engellemiştir. Kooperatifçilikte gelişmiş ülkelerdeki denetim kooperatifleri gibi güvenilir profesyonel denetim hizmetini verebilecek bir yapının olmayışı önemli bir eksikliklerdir. Kooperatif merkez birliklerinde kooperatifleri denetleyecek yeterli sayıda teftiş birimlerinin olmaması denetimde sorunlar oluşturmaktadır. Üretici örgütleri yöneticilerinde olduğu gibi, genel olarak, özdenetimi yapmakla görevli denetim kurullarının etkin denetim için bilgi ve beceri eksiklikleri de sorun olmaktadır.

Üretici örgütlerinin fonksiyonel olması, idari ve mali yönden güçlendirilmesi ve profesyonelce yönetilebilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmalıdır. Üretici örgütlerinin cirosu belli bir büyüklüğün üstüne çıkarsa zorunlu olarak tarımla ilgili meslek mensubu olan bir kişi teknik müdür atanmalıdır. Teknik müdür ve yöneticilere sürekli zorunlu eğitimler verilmelidir.

Tarımsal örgütlerde denetimin özzerleştirilmesi, denetimin örgüt dışından yapılmasının sağlanması gerekmektedir. Kooperatifçilikte gelişmiş ülkelerdeki denetim kooperatifleri gibi güvenilir, profesyonel, bağımsız denetim hizmetini verebilecek bir yapı oluşturulmalıdır. Bu yapıyı kooperatifler hatta diğer üretici örgütleri bir araya gelerek ortaklaşa oluşturabilirler. Kooperatif merkez birliklerinde kooperatifleri denetleyecek mevcut teftiş birimleri yeterli düzeye çıkartılması, bu durum diğer üretici örgütleri merkez birliklerinde de benzer olması için özel teşvik uygulanmalıdır. Bakanlıklarda denetim elemanı sayısı artırılmalıdır. Üretici örgütlerine ilişkin istatistik bilgilerin temin edilebileceği bir veri tabanı oluşturulmalıdır. Kooperatif yöneticileri ve deneticileri için mesleki yeterlilik sertifikasyonunun alınması sağlanmalıdır.

3.3. Finansman ve Sermaye Sorunları

Üretici örgütlerinde düşük ortaklık ya da katılım payı nedeniyle yaşanan sermaye yetersizliği, teminat bulma zorluğu ve ihtiyaç duyduğu anda uygun finansmana erişim sorunu yaşanmaktadır. Mevcut tarımsal desteklemeler üretici örgütlenmesini güçlendirecek düzeyde değildir. Kooperatiflerin borsa işleri ve genel kurul onayı gibi idari işlemlerinden başka kurumlara para kesilmesi de bu konudaki önemli sorundur. Kooperatiflerin veya üretici birliklerinin alım ve satımını yaptığı et, süt, buğday, mısır vb. gibi ürünlerin borsada işlem görmediği halde borsa tescilini Ticaret Borsaları, Genel kurul ve kuruluş tescillerini ise Ticaret Odaları yapmaktadır. Burada kaynak üretime değil ürünle ve işle hiçbir ilişkisi olmayan diğer kurumlara aktarılmaktadır. Tarıma özel bir finans kurumunun olmaması, Ziraat Bankasının konu uzmanlığı işlevini yeterince yerine getirmemesi, kooperatif şeklinde yapılanmış bir Tarım Bankasının olmaması buradaki sıkıntıları oluşturmaktadır. Üyelik aidatlarının düzenli olarak ödenmemesi ve kooperatiflerin risturn dağıtmaması belli başlı sorunlardır.

Tarımın ve kooperatiflerin finansmanını üstlenecek gelişmiş ülkelerdeki uygulamalara benzer bir tarım finansman kurumu kurulmalıdır. Bu tip ülkelerde çeşitli örnekleri olduğu gibi “Kooperatifler tarafından kurulan Tarım Bankası” da alternatif olarak ele alınmalıdır. Bu bankanın, mevcut bütün örgütlerinin ortaklaşa katılımı ile kurulmasına dikkat edilmelidir. Tarıma yapılan desteklerin, üretime ve üreticiye yansması aynı zamanda da tarımda örgütlenme bilincinin artması amacıyla üretici örgütleri aracılığı ile yapılması sağlanmalıdır. Burada desteği sadece dağıtan değil, üretici örgüt sayesinde desteğin nasıl ve ne şekilde olacağını belirleyen ve hak eden çiftçiyi tespit eden bir sistem olmalıdır. Desteklemeler, üretici örgütleri üzerinden sözleşmeli tarım modeliyle yapılmalı ve teşvik edilmelidir. Bu sayede kayıt dışı tarım faaliyetleri kayıt altına alınmış ve ürün planlamasına katkı sağlamış olacaktır. Üretici örgütlerinin gerek teknik gerekse mali kapasitelerinin yükseltilmesi için desteklenmesi yararlı olacaktır. Devlet desteği özellikle kuruluş aşamasında verilmelidir. Uzun vadeli kredilerin verildiği yatırım projelerine tekrar geri dönülmelidir. Örneğin, geçmişte uygulanan ve başarılı örnekleri olan “Ortaklar Mülkiyetinde Kooperatif Projeleri”ne benzer projeler günümüz şartlarına uygun olarak tekrar geliştirilerek kooperatif ve diğer üretici örgütleri projeleri için cazip şartlar ile sunulmalıdır. Burada Devlet kural koyucu, destekleyici ve denetleyici

olmalıdır. Öz sermaye ve ekonomik katılım artırımı konusunda üye/ortaklara bilinç sağlanmalıdır. Sermayenin güçlendirilmesi ve yatırımların teşvik edilmesi için ortaklık payı ve sermaye oranında borçlanma limitleri arttırılmalıdır. Dış kaynaklı projelerden faydalanabilmek için üst örgütlerde Proje Hazırlama ve Yürütme Ofisi gibi alt yapı oluşturulmalıdır. Desteklemelerden vergi kanuna aykırı şekilde yapılan vergi kesilmesi kaldırılmalıdır. Kooperatiflerde yasada öngörülen sermayeye sınırlı faiz uygulaması ile zamanla ortakların ortaklık paylarının ve kooperatif sermayesinin artışı sağlanmalıdır.

3.4. Yapılanma ve İş Birliği Sorunları

Örgütlenmeden sorumlu yapılanmada çok başlılık ve dağınıklık bulunmaktadır. Tarımda üretici örgütlenmesine yönelik kamu tarafında uzun dönemli ortak bir politikanın ortaya konulmaması, buna ilişkin Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde yeterli düzeyde üst idari bir yapının (Genel Müdürlük) bulunmaması burada ki sorunlar içerisinde değerlendirilmektedir. Mevcut üretici örgütleri kendi aralarında ortak menfaatler oluşturmak yerine birbirlerine rakip olmaktadır. Mevcut üretici örgütler arasında ortak çalışma kültürü oluşturulamamıştır. Tarım işletmelerinin yapısal sorunları, üreticilerin örgütlenmelerini olumsuz etkilemektedir. Kooperatiflerin ve diğer üretici örgütlerinin kuruluş aşamasında yapılan etüt çalışmalarının gerçekten ihtiyaç olup olmadığı yanında sürdürülebilir bir hizmet potansiyelinin bulunup bulunmadığı konusunda üst birlik görüşü alınmamaktadır. Üreticiler tarafından kredi kullanmak, ilave destek alabilmek veya şifre kullanma yetkisi alabilmek amaçlı çok sayıda örgüt kurulmuştur. Polikültür üretim yapan üretici, ürün bazında kayıt altına alınabilmek ve desteklemelerden faydalanabilmek için birçok örgüte üye/ortak olmak zorunda kalmaktadır. Üretici, sahada bütün tarımsal faaliyetlerini tek bir çatı altında gerçekleştireceği çok amaçlı birim örgütü seçmekte zorlanmakta, hangi üründe hangi örgüte üye/ortak olacağını bilememektedir. Bu da çeşitli alt sorunlara neden olmaktadır:

Ekonomik amaçlı örgütlerin küçük ölçekli ve az ortaklı olması; etkin olmasını ve kaynakları verimli kullanmasını engellemektedir. İlave olarak, faal olmayan kişilerin ortak veya üyeliklerinin sürdürülmesi (sonlandırılmaması), genel kurulların etkinliğini olumsuz olarak etkilemektedir. Üretici örgütlerinde vergi muafiyeti için dikey örgütlenme şartının kalkması

(Kooperatiflerde kurumlar vergisinden muafiyet şartları arasında yer alan 5422 sayılı kanunun 7. Maddesinde bulunan “bölgesinde faaliyete geçen üst birliğe girmeyen kooperatifler muafiyetten faydalanamaz” ifadesinin 13.06.2006 tarihinde çıkarılan 5520 sayılı yeni yasayla kaldırılması), dikey yapılanmayı olumsuz etkilemektedir. Üst örgütlenme yapılmadığı durumlarda, birim kooperatiflere yönelik, eğitim, denetim, danışmanlık, teknik ve yasal hizmet sunumunda yetersiz kalınmaktadır. Hayvancılık desteklemelerinden faydalanabilmek için gerekli olan dikey örgütlenme zorunluluğunda, kooperatiflerin 5200 veya 5996 sayılı kanunla kurulmuş süt veya damızlık ıslah birliğine üye olarak dikey örgütlenmeyi tamamlamış kabul edilmesi kooperatif örgütlenme bütünlüğünü ve teşkilat içi disiplinin sağlanmasını engellemektedir. Örgütlenme sorununu, gelişmiş ülkelerdeki gibi çözmek için yapılan çalışmalar, incelemeler, sebep sonuç ilişkisi doğru anlaşılmadığı için yanlış sonuçlara ulaşılmıştır.

Türk tarımındaki sorunların nedeni üreticiler olarak algılanmakta ve çözümler üreticilerden ve Tarım ve Orman Bakanlığından beklenmektedir. Tarımın bugünkü sorunlarının ve sağlıklı geleceğinin inşa edilmesi için çiftçi, ticaret, dış ticaret, kamu ve üniversite temsilcilerinin ülkemiz çıkarlarını gözeterek bir ulusal program ve AB tarım mevzuatı doğrultusunda ortak bir çalışma programının müştereken yürütülmesi şarttır. Çok amaçlı tek tip bir birim örgütün yerelde bütün alanlar ile ilgilenmesi, ihtisaslaşmanın dikey yapıda ele alınması konusuna dikkat edilmelidir. Örgüt fazlalığı, zenginliktir. Aynı tür örgütlerin mevcut durumu incelenerek birleşmeye teşvik edilmelidir. Üretici örgütlenmesi alanında çıkarılan kanunlar, birbirleri ile benzer amaçları taşıyan hükümler içermektedir. Bu durum, kuruluşları birbirine rakip duruma getirmektedir. Bunun önlenmesi için bütün örgütlerin görev tanımları iyi belirlenmelidir. Ziraat odaları mesleki çiftçi organizasyonu olarak görevini yürütürken, kooperatiflerin ise ekonomik amaçlı faaliyetler yapması gerektiği dikkate alınmalıdır. Üreticiler için çalışan kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşları sayıca çok olması, üretici menfaatlerine yönelik ortak çalışma yapılmasına engel olmaktadır. Bundan en çok üreticiler ve ülke kaynakları zarar görmektedir. Tarımsal örgütlerden sadece Tarım ve Orman Bakanlığı'nın sorumlu olması hususu, Ticaret Bakanlığı ile detaylı olarak görüşülmelidir. Tarımsal örgütler arasında yeterli koordinasyon sağlanamamıştır. Üretimden ihracata tüm ekonomik, mesleki ve

sosyal amaçlı üst örgütleri ortak bir yapıda buluşturan, sinerji yaratan, stratejik ortaklık temeline ve birlikte kazanımlı anlayışına dayanan örgütler arası bir bilgi alışverişine olanak sağlayacak bilgi ağı “Tarım Paydaşları Ağı” kurulmalıdır. Tarımsal örgütlenme ile ilgili Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde bir genel müdürlük kurulmalı iş ve işlemler bu genel müdürlük yetkisinde birleştirilmelidir.

Piyasada rekabet edebilmek için üyelik/ortaklık sonrası bazı zorunluluklar olabilir. Ama bu durumda üye/ortak ciddi avantajların sağlanması ya da üye/ortak dışındaki çiftçilere daha yüksek fiyatla hizmet verilmesi gibi sistemlerin tartışılması gereklidir. Mevzuat ve örgüt yapısında sadeleşme yapılmalıdır. Aynı görev birden fazla örgüte verilmemelidir. Çağdaş ve demokratik kooperatifçilik ilkelerinin uygulanmasına özel önem verilmelidir. Hatta bu kurallar mümkünse diğer bütün üretici örgütlerine genelleştirilip yaygınlaştırılmalıdır. Kooperatiflerin ekonomik ekseninde daha geniş yerleşim yerlerinde kurulmaları teşvik edilmelidir. Üretici örgütlerinin üst birlikleri kurulurken kendi faaliyet alanlarında faaliyette buldukları ürünler itibariyle buldukları bölgedeki toplam üretimin belli bir oranını yönetebilecek şekilde örgütlenmelerini hızlandırmaları gerekir. Bu oranın üzerinde faaliyette bulunmaları, onların tanınma sürecini tamamlamaları için zorunlu görülmektedir. Aksi takdirde, üretici örgütü üye/ortaklarının ortak piyasa düzenlemelerindeki fiyat politikalarının uygulanmasından yararlanamamaları gibi bir durum çıkacaktır ki, bu da kopmalara ve zayıflamalara yol açabilecektir. (AB'deki tanınma kriterleri gibi). Bu durum akreditasyon olarak da adlandırılabilir. Bakanlık örgütlere tanınma kriterleri koymalı, bunun için bir merkez kurulmalı, yılda bir kez akredite olan örgütler Bakanlığın imtiyazlarından faydalandırılmalıdır. Kriterlerin içinde mali, idari ve teknik konular olduğu gibi ana faaliyet konusunda pazar payı, kapasite oranı gibi başlıklar da olmalıdır. Bu kriterlere sahip olan örgütlere imtiyazlar veya yetki devirleri vermelidir. Bu kriterler fesihlerde de bir belirleyici unsur olarak kullanılabilir. Böylece başarılı örgütlenmeyi teşvik edilmiş olacaktır. Tarımsal örgütlerin kuruluşunda kadınlara ve gençlere teşvik edici yaklaşım sergilenmelidir. Kırsal alanda yaşayan üretici kadınlar, Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde “Tarımsal Kalkınma” kooperatifi, Ticaret Bakanlığı bünyesinde “Kadın Girişimi Üretim ve İşletme” kooperatifi kurabilmektedir. Ticaret Bakanlığı bünyesinde kadın kooperatifi

tanımı yer almakta ve bu kooperatifler için hazırlanmış ana sözleşme bulunmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığında kooperatiflerin ortaklarının çoğunluğu kadınlardan oluşsa bile kadın kooperatifi tanımı bulunmamaktadır. Bu konuda bir kadın kooperatifi ile ilgili olarak tanımın ve mevzuatta düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç olup olmadığı konusu, cinsiyet ayırımını kabul etmeyen evrensel kooperatifçilik prensipleri açısından değerlendirilmelidir.

3.5. Pazarlama Sorunları

Üretici örgütlerinin ürün pazarlama konusundaki faaliyetleri yetersizdir. Sadece üreten ve girdi tedariki yapan üretici örgütü tipinden, işleyerek ve pazarlayarak katma değer oluşturan üretici örgütü tipine dönüşmemesi bu açıdan sorun yaratmaktadır. Pazar ve fiyat araştırması yapılmadan üretim yapılması nedeniyle üretici fiyatları, üreticinin etkin olmadığı, pazarlık gücünün olmadığı bir yapı içinde şekillenmektedir. Üretici piyasanın arz ve talep dengesini gözleyecek ve ona göre dengeleri oluşturacak, rekabeti sağlayabilecek mekanizmaları oluşturamamış, pazardaki hâkimiyet unsurları değiştirilememiştir. Fiyatların oluşturulmasında üretici ile nihai tüketicinin etkin olmasını sağlayabilecek üretici örgütü yapıların oluşması veya gelişmesinin sağlanamaması önemli bir sorundur. Pazarın talep ettiği kalite ve standartta ürünü, pazarın talep ettiği tarih ve miktarda üretebilecek planlamanın yapılamaması da bir diğer pazarlama sorunudur. Üretimde kalite ve standardizasyon konusunda üreticinin bilgi eksikliğini gidermek üzere üretici örgütlerince yeterince faaliyette bulunmamaktadır. Örgütlerin ulusal ve uluslararası piyasalarda rekabet gücü bulunmamaktadır. Çok uluslu şirketler, üretici örgütlerinin yerel düzeydeki üstünlükleri ve ayrıcalıklı durumlarını bile tehdit etmeye başlamıştır. Son yıllarda ülkemizde hızla yaygınlaşan market sektöründeki çok uluslu şirketler süt ve süt ürünleri başta olmak üzere gıda ürünleri üzerinde baskı oluşturmaktadırlar. Önce fason üretim ile tekelleşmeye gidip ardından üretici fiyatlarına tesir etmektedirler. Bu defa üretici örgütleri tarafından maliyeti hesaplanan ve üreticinin geçim payı ilave edilerek satılması planlanan ürünler maliyetin altında alınmak istenilmektedir. Böylece üretici üretimden çekilmektedir. Bu konu da üretici örgütlerinin ve kooperatiflerin önündeki pazarlama kabiliyetlerini kısıtlayan yapısal bir sorundur. Üretici ile tüketici arasında doğrudan bağlantı kurabilecek kabiliyette

yeterince üretici örgütü bulunmamaktadır. Yapılan araştırmalar ile üreticilerin tarımsal örgütlerden en önemli beklentisinin piyasa fiyatından yüksek fiyattan ürün pazarlama ve piyasa fiyatından daha ucuza girdi temini olduğu tespit edilmiştir. Fakat Türkiye'deki tarımsal örgütler ürün pazarlama ve girdi temini açısından çok etkili olamamaktadırlar.

Üretici örgütleri, üretimin yapıldığı yerlere entegre tesisler kurarak paketli ve ambalajlı, fiyatları yerinde tespit edilen ürünleri Avrupa'da olduğu gibi, tüketici fiyatlarını arttırmayacak şekilde piyasaya arz etmeleri gerekir. Entegre proje yönetimi (üreticiden-tüketicieye tüm zincirleri kapsayacak şekilde ve çiftçinin ihtiyacı olan üretim girdilerini de üretebilecek şekilde) üretici örgütlerinin altyapı yatırımları ve ileri işleme teknolojileri ile donatılmaları yönünde kamu desteği sağlanmalıdır. Üretim planlaması yapılarak sözleşmeli üretime geçilmelidir. Üretici örgütleri ile üye/ortak arasındaki sözleşmeli tarımticaret modeli uygulanmalıdır. Ekonominin planlı yürütülmesi kaynakların tahsisinin planlanmasını da kolaylaştıracaktır. AB'de bu durum Üretim ve Pazarlama Planı olarak adlandırılmaktadır. Yerel yönetimlerce kooperatif ve birliklere semt pazarlarında ürün satma imkânı sağlanmalıdır. Hal sisteminde kooperatiflerin yer almasıyla birlikte kayıt dışılığın önüne geçecektir. Rekabet gücü ve pazar payının artırılması için markalaşma ve pazarlamaya yönelik teşvik, vergi muafiyeti, kota gibi destek programları oluşturulmalıdır. Kadın ve Genç çiftçilere üretici örgütleri aracılığıyla pazarladıkları üretimleriyle orantılı sigorta priminde destek uygulanmalıdır. Elektronik pazarlamayı geliştirici, bu konuda özellikle kadın kooperatiflerinin etkinleştirilmesine yönelik tedbirler alınmalıdır. Tüketicieye aracısız satış olanağı sunan kooperatif marketler kurulmalıdır.

3.6. Eğitim ve AR-GE Sorunları

Eğitim, yayım, bilinçlendirme ve AR-GE faaliyetlerinde yetersizlik bulunmaktadır. Üretici örgütlerinin başarılarının bilimsel ve objektif değerlendirilmesi yapılamamıştır. Bugüne kadar üretici örgütlerinin ekonomiye katkısı, yarattığı istihdam, kayıt dışının kayıt altına alınmasındaki rolü, hizmet sektörüne katkıları bilinmemekte, bu konuda ciddi araştırmalar da bulunmamaktadır. Üretici örgütlerine ait istatistiksel verilerin düzenli girişi yapılan, diğer veri tabanları ile uyumlu bir veri tabanının oluşturulamaması önemli bir sorundur. Çiftçinin organik yetiştiricilik ve iyi tarım uygulamaları gibi modern tarım

tekniklerinin yanı sıra ekonomik idari işler ile ilgili bilgi eksiklerinin tamamlanması konusunda, üretici örgütleri eğitim hizmeti vermede yetersiz kalmaktadır. Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde örgütlenme konusunda çalışan personelin kooperatifçilik temel bilgisi, yaratıcı ve tecrübeye dayalı yetişkin eğitimi konusunda bilgi eksikliği vardır. Kooperatifçilik eğitimi için kooperatif alanında hizmet yürüten kamu kurumlarının personeline yönelik eğitimcilerin eğitimi sertifika programının olmaması saha çalışmasında sorun yaratmaktadır. Üretici örgütlerinde genellikle örgüt içi eğitimler pasif ve sadece teorik olarak gerçekleştirilmektedir. Başarılı kooperatif uygulamalarının görülmesi, yerinde inceleme ziyaretlerinin sağlanması gibi rol model uygulamaların görülmesi, incelenmesi eğitimlerin içinde yer almamaktadır. Kadın ve gençler eğitimlerden yeterince faydalanmamaktadırlar.

Üretici örgütlerinin özellikle de kooperatifçiliğin temel unsuru eğitimidir. Kooperatifçilik mezunu elemanlarla, ziraat mühendisi ve veteriner hekimler gibi tarım teknik personelinin üretici örgütlerinde istihdamı ile ilgili yasal düzenleme yapılmalıdır. Kooperatif ortakları ve çalışanlarının eğitimi için de Tarım ve Orman, Sanayi ve Teknoloji, Ticaret ve Milli Eğitim Bakanlığı ile üniversiteler arasında koordinasyon sağlanarak sürekli ve kalıcı eğitim programları ve kooperatifçilik yayım projeleri uygulanmalıdır. Yöneticilere ve idari çalışanlara belirli bir program dâhilinde sürekli eğitimler verilmelidir. Tarımsal örgütlerin belirli büyüklüğe ulaşanların eğitim merkezi kurmalarının zorunlu olması düşünülmelidir. Üretici üniversite ilişkileri geliştirilmelidir. Yayım hizmetleri sadece ekonomi bölümlerinde yapılandırılmamalı her bölüm ürettiği bilgiyi üreticilere ulaştıracak şekilde bir yeni görev tarifi üniversitelere verilmelidir. Üniversitelerde kooperatifçilik ana bilim dalı geliştirilmeli ve MYO ve Ziraat, Veteriner, Su Ürünleri, Gıda Fakülteleri mezunlarının (tarım ekonomisi ve üretici örgütlenmesi ile ilgili eğitim alanlar öncelikli olmak kaydıyla) istihdamı kolaylaştırılmalıdır. Dünyadaki ileri tarım teknolojilerindeki gelişmeler uydu görüntüleri verilerinin tarımsal mekanizasyon makinelerine aktarılması ile tarımsal mekanizasyon araçları akıllı çevreci, verimlilik sunan teknolojilere dönüşmüştür. Ülkemiz tarımsal üretimde global oyuncu olarak kalabilmek için bu teknolojileri üreticilerin hizmetine sunmak zorundadır. Kamu, özel sektör ve üniversitelerde bu konuda yapılan parça parça

projeler bütünsel bir yaklaşım ile birleştirilmelidir. Tarımda bilgi teknolojileri üzerine bir vizyon geliştirilmelidir. Gelişmiş ülkelerde bilişim teknolojileri tarımsal üretimin her aşamasında devreye girmiştir. Tarımsal örgütlerin faaliyetleri ile ilgili kapsamlı bir etki analizi çalışması yapılması, bölgesel olarak örgütlerin etkinliklerinin ölçülmesi yararlı olacaktır. Kooperatif ve üretici örgütlenmesi alanında hizmet yürüten kamu kurumlarının örgütlenme konusunda çalışacak personeline yönelik kooperatifçilik ve üretici örgütlenmesi temel bilgisi, yaratıcı ve tecrübeye dayalı yetişkin eğitimi, girişimcilik, pazarlama gibi konuları içeren bir modül hazırlanarak eğitimcilerin eğitimi sertifika programı oluşturulmalıdır. Bu kapsamda üretici örgütleri kurulmadan önce ve kurulduktan sonra farklılaşan bilgi ihtiyaçları doğrultusunda eğitimlere yönelik ihtiyaç analizi çalışmaları yapılmalıdır. Kooperatifler/üretici birlikleri ortaklarına verilecek eğitimler sadece ortağa yönelik olmamalı, “aile eğitimi” şeklinde planlanarak üretimde yer alan kadınların ve gençlerin de eğitim almaları sağlanmalıdır.

3.7. Temsil Sorunları

Devlet-Kooperatif ilişkilerinde vesayet sistemi ağırlıklı olduğundan Türkiye’de devlet kooperatif ilişkisine örgüt üyesi üreticinin bakış açısı da sorundur. Üreticiler, kooperatifleri kendi örgütleri olarak değil bir devlet (kamu) kurumu gibi görmektedirler. Bu durum gerçek demokratik kooperatiflerin oluşması önündeki en önemli engeldir. Hiç kuşkusuz bu olumsuz durum, izlenen kooperatifçilik politikalarının bir sonucudur. Gerek üretici örgütü ortak/üyeleri arasında, gerekse ilgili diğer kesimlerde yeterli bir örgütlenme bilincinin ve eğitiminin sağlandığını söylemek mümkün görülmemektedir. Bu durum sorunların çözümünü baştan zorlaştırmaktadır. Toplumda ve hatta kamuda birçok kişinin kooperatif ve örgüt kelimeleri ile ilgili kalıplaşmış yanlış bilgileri ve imaj sorunu bulunmaktadır. Kooperatifçilik siyasi bir hareket olarak değerlendirilmiş, olumsuz algılar oluşturulmaya çalışılmıştır. Çiftçinin örgütü sadece devletten gelecek yardımın geçiş kapısı olarak görmesi ve desteği alınca örgütü bırakıp, kendi malı-şirketi gibi düşünmemesi de önemli bir sorundur. Örgütlenme kültürü yeterli düzeyde olmadığı için, üretici örgütü üyeleri/ortakları arasında siyasi ve sosyal farklılıklardan ve kefaletten dolayı problemler çıkmaktadır. Mevcut üretici örgütleri ortak paydalarda iş birliği yapamamaktadır. Kadın

kooperatiflerine ön yargılı yaklaşılmaktadır. Fırsat eşitliği yaklaşımının yeterli değildir. Kadın ortak/üye sayıları konusunda cinsiyet duyarlı bilgiye ulaşılamamaktadır.

4.Sonuç

Genel bazda incelediğimizde tarımsal kalkınma kooperatiflerinin sermaye, karlılık oranı açısından yetersiz olduğu görülmektedir. Kooperatiflerin çalışmalarında daha etkin ve verimli olabilmeleri için şunlar yapılmalıdır;

-Kooperatif ortak ve yöneticileri kooperatifçilik konusunda daha çok bilinçlendirilmeli ve bilgilendirilmeli, Kooperatif yöneticileri ve ortakların aralarındaki iletişimi daha etkin kılacak bir yapının kooperatifte etkin kılınması,

-Devletin kooperatifçiliği destekleyecek politikalar uygulayarak, kooperatifleşmeyi daha çekici bir hale getirmesi,

-Kooperatiflerde çalışan personel kooperatifçilik alanı ile ilgili okullardan tercih edilmeli ve çalışan personel hizmet içi eğitime tabi tutulmalıdır,

-Kooperatifçilik Bankasının bir an önce finansman sağlanabilmesi için kurulmasına ihtiyaç bulunmaktadır.

Ekonomik örgütlenmenin yetersizliği, Tarımda üretim planlaması yapılamamasına, Pazarlamada sorunlara, Tüketicide fiyat ve üreticide gelir istikrarsızlığının oluşmasına neden olmaktadır. Üretim planlaması yapılmadığından üretici kendi bildiği şekilde üretim yapmakta, pazar sıkıntısı

yaşamaktadır. Bu durum üreticiyi de olumsuz etkilemektedir.

Üretici birlikleri, ekonomik kuruluşlar olarak piyasaya girmeli, ürün alıp satarak piyasayı düzenlemeli, üreticiye ucuz girdi temin etmeli, soğuk hava depoları, ürün işleme ve paketleme tesisleri kurmalı, ürüne katma değer kazandırmalıdır. Kısacası üretimin yapıldığı yerlere entegre tesisler kurarak paketli ve ambalajlı, fiyatları yerinde tespit edilen ürünleri Avrupa'da olduğu gibi, fiyatları değiştirmeyecek şekilde piyasaya arz etmeleri gerekir.

Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesinde eskiden olduğu gibi Çiftçi Örgütlenmesinden sorumlu bir Genel Müdürlüğün kurularak, geçmişte uygulanan ve olumsuzlar olmakla birlikte çoğu başarılı örnekleri olan "Ortaklar Mülkiyetinde Kooperatif Projeleri" ne benzer projeler geliştirilerek Kooperatif ve Üretici Birlikleri Projeleri cazip şartlarda desteklenmelidir. Proje ve uygulamalarda gerekli revizyonlar yapılarak hataların asgari düzeye inmesi sağlanmalıdır.

Devlet kural koyucu, yönlendirici, destekleyici ve denetleyici olmalıdır.

Kaynaklar

Anonim, 2006. Kurumlar Vergisi Kanunu. Kanun Numarası: 5520, Kabul Tarihi: 13/6/2006 .Yayımlandığı R.Gazete: Tarih: 21/6/2006, Sayı: 26205, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5, Cilt: 45